

NAGY ADRIENN

A hátszág rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban

Csempészet az osztrák–magyar határ menti
Vas vármegyében

Bevezetés és historiográfia

A „határkutatások” (*border studies*) évtizedek óta meghatározóak számos tudományterület számára.¹ Az ezredforduló óta – a néprajzkutatók, szociológusok, földrajztudósok, irodalmárok, nyelvészek mellett – a közép-európai térséggel foglalkozó történészek is egyre nagyobb figyelmet szentelnek a határok vizsgálatának.² Az elmúlt évtizedekig az általános érdeklődés

¹ A határok – határ menti térségek – definiálásával, tipizálásával, határendszerével, szerep- és funkcióváltozásaival nemzetközi szinten már sokan, sokféleképpen foglalkoztak. Néhány klasszikus historiográfiai alapmunka a „border studies” területéről: John W. COLE–Eric R. WOLF: *The Hidden Frontier. Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. Academic Press, New York, 1974; Étienne FRANÇOIS: *Die unsichtbare Grenze. Protestanten und Katholiken in Augsburg 1648–1806*. Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1991; Petr LOZOVIUK (Hg.): *Grenzgebiet als Forschungsfeld. Aspekte der ethnographischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes*. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2009; Bradley J. PARKER: Toward an Understanding of Borderland Processes. *American Antiquity*, 2006/1. 77–100.; Jurij LOTMAN: A határ fogalma. In: SZITÁR Katalin (szerk.): *Kultúra és intellektus*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2002; Oscar. J. MARTINEZ: Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In: Clive H. SCHOEFIELD (ed.): *Global Boundaries World Boundaries*. Routledge, London–New York, 1994; Utz JEGGLE: Határ és identitás. *Regio*, 1994/2. 3–18.

² Hans LEMBERG (Hg.): *Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme*. Herder Institut, Marburg, 2000; Peter HASLINGER (Hg.): *Grenze im Kopf. Beiträge zur Geschichte der Grenzen in Ostmitteleuropa*. Peter Lang Verlag, Frankfurt, 1999; Helga SCHULZ–Uwe MÜLLER (Hg.): *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europa*. Berlin Verlag, Berlin, 2002.

elsősorban a konfliktusos határokra irányult, így a német–lengyel vagy a német–francia határtörténetnek már könyvtárnyi szakirodalma van. A „problémamentesebb” határok – közöttük az osztrák–magyar határ – történetének feltárása még várat magára, holott sok résztémáról – így az első világháború utáni konfliktusos határhúzásról vagy a vasfüggöny történetéről – már számos tudományos és ismeretterjesztő-népszerűsítő munka megjelent, és az osztrák–magyar határ néhány makro-, mezo- és mikroszintű aspektusát is elemezték már.³

A magyar historiográfiában a határ menti feketekereskedelem témaköre – annak gazdasági, társadalmi és kulturális vetülete – meglehetősen marginális helyet foglal el. A modern kori határ menti üzérkedés kérdésköre – az *entangled history*, a *border studies* és a *mikrotörténet* térnyerésével párhuzamosan – csak az utóbbi évtizedben került a hazai és a nemzetközi történetírás látókörébe.⁴

Az osztrák–magyar határon átnyúló, első világháború alatti csempészet idehaza önálló kutatási témaként eddig nem jelent

³ A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja (MTA RKK) kezdeményezésére – az 1980-as évektől kezdődően – széles körű (régio)kutatások foglalkoztak a határmentiség különböző aspektusaival, illetve a határ összekötő és elválasztó jellegével. Ezen vizsgálódások jórészt a második világháborút követő évtizedek vasfüggöny időszakát, illetve a rendszerváltást és az azóta eltelt éveket állították középpontba. NÁRAI Márta–RECHNITZER János (szerk.): *Elválaszt és összeköt – a határ*. MTA RKK, Pécs–Győr, 1999; HARDI Tamás–NÁRAI Márta: A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 2001/2. 107–129.; KOVÁCS Éva: Határmitoszok és identitás-narratívák az osztrák–magyar határ mentén. *Replika*, 2002/47–48. 143–156.; VÁRADI Mónika–DORIS WASTL–FRIEDRICH VEIDER: A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák–magyar határvidékről. *Regio*, 2002/2. 85–107.; JANKÓ Ferenc–FÁBIÁN Attila–HARDI Tamás: *Burgenland*. NSKI, Budapest, 2017.

⁴ MONIKA EIGMÜLLER–ANDREAS MÜLLER (Hg.): Subversion am Rande. Grenzverletzungen im 20. und 21. Jahrhundert. *Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung*. Leipzig, 2008/1.; ROLAND GIRTLE: *Abenteuer Grenze: von Schmugglern und Schmugglerinnen, Ritualen und „heiligen” Räume*. Lit Verlag, Wien, 2016; ALAN KARRAS: *Smuggling: Contraband and Corruption in World History*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2009; SIMON HARVEY: *Smuggling Seven Centuries of Contraband*. Reaktion Books, London, 2016.

meg.⁵ A határ közelében élők – főként az idősebb helyi lakosok – kommunikatív emlékezete alapján bizonyos, hogy a 20. századi osztrák–magyar határon – még a legszigorúbb vasfüggöny idején is – volt valamilyen mértékű csempészés. A témához kapcsolódó legtöbb első világháborús – rendvédelemmel, útlevel-üggyel, kishatárforgalommal foglalkozó – szakirodalom is csak elvétve, járulékos információként említi az Ausztria felé irányuló intenzív illegális kereskedelmet.⁶ Ennek egyik magyarázata, hogy a nyugat-magyarországi határvidék világháborús fekete-kereskedelmének történetét beárnyékolják a korabeli politika-történeti események, mint a nyugat-magyarországi vármegyék német ajkú területeiért vívott osztrák és magyar küzdelmek, illetve azok paramilitáris összefüggései, valamint a soproni népszavazás.⁷

A Monarchia többi – főként szlovák és román – határsávjában folyó csempészés történetével idehaza már részletesebben foglalkoztak, bár egyik esetben sem az első világháborús időszakot vizsgálták. Tárgyalta a témát többek között Boross László és Farkas Ottó, akik a két világháború között és azt követően Medvesalján üzerkedő csempészek, illetve hozzátartozóik történeteit gyűjtötték össze. Mindketten a kollektív (népi) emlékezet, valamint az aktív résztvevők egyéni emlékeire építve

⁵ A háború előttről lásd: OLÁH Ödön: *Tanulmányjelentés az Ausztriában és Bosznia-Hercegovinában fennálló határőrizetről és a csempészet elleni intézkedésekről*. BM, Budapest, 1912. Ezt követően a téma nem került a helyi, helytörténeti érdeklődés homlokterébe 2016-ig, amikor Móricz Péter – főként a *Rábavidék* című folyóirat alapján – Körmend hátsországi szerepét igyekezett kidomborítani, néhány sorban érintve a csempészet kérdéskörét. (MÓRICZ Péter: *Körmend az első világháborúban*. Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, Körmend, 2016.) Eközben a főváros és vonzáskörzete, valamint az országos közellátás és a háborús piac működéséről – főként a Trianon 100 kutatócsoportnak köszönhetően – ma már egyre több értekezés jelenik meg.

⁶ PARÁDI József: *Rendvédelem a határokon a XIX–XX. században*. I.–III. k. Typico Design Kft., Budapest, 2003; BENCsik Péter: Az útlevelügy jogi szabályozásának változásai és hatásuk a határforgalomra (1903–1941). *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 1999/11. 15–18.; KÖPF László: *Fejezetek a magyar vámigazgatás és pénzügyország történetéből*. Typico Design Kft., Budapest, 2003; SUBA János: A határszéli forgalom szabályozása Magyarországon a XIX–XX. században. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 1999/10. 167–173.

⁷ MURBER Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 2019/2. 181–214.

dokumentumszerűen tárták fel a határ menti mindennapokat, a határsávon átvezető csempészet részleteit, az egykor virágzó üzletág belső működési „titkait”.⁸ A magyar–csehszlovák határt Viga Gyula is kutatta, aki szintén visszaemlékezésekre alapozva szemléltette a két világháború közötti bodrogházi csempészet interetnikus vonatkozásait.⁹ Szűts István Gergely a Bódva-völgy – Jablonca és Derenk – kapcsolathálóinak Trianon utáni (át)alakulását vizsgálta.¹⁰ Farkas Gyöngyi – jórészt nyomozati- és periratokra építve – néhány eset elemzésével és közös jellemzőinek kiemelésével tanulmányozta a magyar–csehszlovák határ térségében az 1950-es évek elején zajló csempészekiők több szereplőt foglalkoztató, kölcsönös bizalomra épülő, rendszeresen vagy csak keresetkiegészítésként folytatott haszonszerző vállalkozásait.¹¹ Nagy Botond a magyar–román határon fekvő – Háromszék és Brassó – vármegyék határszéli lakosai között kialakult kölcsönös függőségi viszonyt mutatta be az 1880-as években, szemléltetve, hogy két szomszédos, mégis eltérő földrajzi adottságú és gazdasági fejlettségű terület – minden markáns különbözősége ellenére vagy annak hatására – miképpen tud gazdasági, társadalmi és egyéb kapcsolatok terén intenzív bilaterális egységet képezni. Láttatva azt is, hogy a transznacionális gazdasági összefonódások addig szerveződnek szabadon – és maradnak legális szinten –, amíg a politikai

⁸ BOROSS László: A csempészés emlékei a Medvesalján a két világháború között. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Gömör Néprajza I.* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1985. 179–183.; FARKAS Ottó: *Csempészek fiánctűzben.* BMK, Budapest, 2015.

⁹ VIGA Gyula: A csempészet emlékei a Bodrogházban. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Történeti és néprajzi tanulmányok.* Ethnica, Debrecen, 1994. 243–247.

¹⁰ SZÜTS István Gergely: Határváltások a Bódva-völgyében (Jablonca és Derenk kapcsolathálóinak vizsgálata 1920 és 1945 között). *Néprajzi Látóhatár*, 2006/1–2. sz. 23–39.; SZÜTS István Gergely: Államhatáron innen és túl. In: BECZE Szabolcs–SZÜTS István Gergely (szerk.): *Határlet. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról.* Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc, 2008. 63–89.

¹¹ FARKAS Gyöngyi: Csempészet a magyar–csehszlovák határon az 1950-es évek elején. *Metszetek*, 2012/2–3.; FARKAS Gyöngyi: Csempészet a magyar–csehszlovák határon az 1950-es évek elején. In: HALMOS Károly–KISS Zsuzsanna–KLEMENT Judit (szerk.): *Piacok a társadalomban és a történelemben.* Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2014. 493–502.

határok nem jelentenek fizikai, közigazgatási akadályt, vagyis amíg az államhatár nem jelenik meg a térségben elválasztó – és csak részben átjárható – határvonalként. Egy új államhatár – főként, ha az külső (kényszer)tényezők hatására jön létre – ugyanis komolyan befolyásolja a határ két oldalán élők korábbi természetes, illetve megszokott mozgásterét, életvitelét, a helyi lakosság túlélési és megélhetési stratégiáinak is új – akár illegális utakon folytatott – irányt szabva.¹² A csempészet láthatóan nem csak az osztrák–magyar határ térségét érintette. A lakosság bizonyos időszakokban a határvonal egészén – változó intenzitással, különböző árustruktúrával, a helyi felvevőpiac igényeinek megfelelően – próbálkozott az állami, gazdasági és pénzügyi érdekeket súlyosan érintő üzérkedéssel. Nyilvánvaló, hogy ezen illegális gazdasági tevékenységeket a határvonal különböző szakaszain eltérő gazdasági, politikai és társadalmi viszonyok tartották életben.

A téma kutatásának nehézségét a csempészet illegális természete és titkossága okozza. Érthető módon a feketézők igyekeztek a legkevesebb nyomot hagyni maguk után. Az illegális gazdasági tevékenységet folytatókról főként visszaemlékezésekből, irodalmi alkotásokban lecsapódó információtöredékekből és a fogyasztói oldal beszámolóiból nyerhetünk képet. Megkerülhetetlen forrásnak tekinthető a korabeli sajtó is. Azon tudósítások, amelyek elérték a helyi sajtó ingerküszöbét és megyei szintű plénum elé kerültek, jelentősen formálták a háborús közhangulatot és fokozták a közvélemény figyelmét a lakosságot közvetlenül érintő csempészesetek iránt. A feketeke-rekedelem feltárásához ugyancsak fontosak a korabeli állami, törvény- és rendőrhatalmági, szolgabírói, valamint határőrizeti iratanyagok is.¹³

¹² Nagy Botond: Vendégmunka és csempészet a 19. században. Kihágások a magyar–román határ Háromszék és Brassó vármegyei szakaszán az 1880-as években. *Korall*, 2007/30. 182–203.

¹³ A határőrizet – a határvédelemmel ellentétben – a közigazgatás, rendvédelem része. A világháború előtt a tárgyalt osztrák–magyar határvonalon nem volt indokolt sem a haderő, sem egy önálló határőrizeti, határrendészeti testület állomásoztatása. Helyette e belső határ többlépcsős, részleges és kevésbé realizált őrizete kisebb létszámú rendvédelmi szervezetek határ menti

Jelen tanulmány¹⁴ célja, hogy Vas vármegye példáján keresztül szemléltesse az első világháború idején zajló feketeke-reskedelem – helyi, sajtónyilvánosság előtt is ismert – mecha-nizmusait és az ehhez kötődő társadalmi aktivitás jellemzőit. Felvázolja 1. Vas vármegye korabeli geopolitikai, mikro- és makroökonómiai helyzetét, gazdasági hátterét, 2. az illegális kereskedelmi tevékenységeket éltető gazdasági tér jellemzőit és a hatósági intézkedéseket, 3. a határ menti lakosság túlélési, illetve megélhetési stratégiáit, valamint 4. a feketeke-reskedelem különböző társadalmi aspektusait és eljárásmódjait.

Az illegális gazdasági tevékenységekről – azok rejtőzködő, láthatatlanságra törekvő jellegénél fogva – nem állnak rendelkezésre konkrét számadatok, statisztikai mutatók. Az e tevékenységek körébe tartozó jelenségek és az ott keletkező pénzek számszerűsítése meglehetősen problematikus. A vármegye területén illetékes Magyar királyi VI. számú csendőrkerületi parancsnokság működéséről – a vármegyében elhelyezett őrsök¹⁵ közbiztonsági tevékenységéről – vannak éves, hónapra bontott törvényhatósági szintű kimutatások.¹⁶ Csakhogy azokban az érvényben lévő büntető törvénykönyv – a Csemegi-kódex és az azt kiegészítő Kihágási Btk.¹⁷ – alapján megnevezett 45 bűncselekmény között nem szerepel külön a csempészet tényállása, így nem egyértelmű, hogy mely másik büntetőkategória ada-

részlegeinek összehangolt működésével, alapfeladataik részhatárőrizeti teendőkkel való kiegészítésével valósult meg. PARÁDI József: Az Osztrák–Magyar Monarchia Magyar Királyságának határszéli csendőrsége. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2012/26. 87–88.

¹⁴ A tanulmány témája folyamatban lévő disszertációs kutatásom – az első világháború alatti és utáni (1914–1926) csempészés története a nyugati határ Vas vármegyei szakaszán – részét képezi. Annak első, alapvetően sajtóanyagokra épített részeredményeit foglalja magába.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML) IV.405.b./1281., 1344. Vas Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok (1872–1951). Közbiztonsági és rendőri ügyek (II. kűtfő). Csendőrség elhelyezési táblázata.

¹⁶ MNL VaML IV.405.b./1203., 1281., 1344., 1416., 1521., 1621., 1697. Vas Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok (1872–1951). Közbiztonsági és rendőri ügyek (II. kűtfő). Csendőrség tevékenységi kimutatása.

¹⁷ 1878. évi V tc.; 1879. évi XL. tc. (illetve a kódex „büntetőnovellái”: 1908. évi XXXVI. tc., 1913. évi XXI. tc.)

tai mögött lehet feketézőket keresni.¹⁸ Emellett készültek járási szintű, csaknem minden hónapra lebontott főszoigabirói, rendőrkapitányi rovasos jelentések is a lefoglalt és értékesített közssükségleti cikkekről.¹⁹ E kimutatásokban ugyan szerepel az adott élelmiszer mennyisége, lefoglalásának, valamint értékesítésének napja, módja és a készlet fekvésének helye, továbbá az áru árverezése esetén a vevő neve és foglalkozása is, csakhogy mindez nem feltétlen – és minden kétséget kizáróan – támasztja alá a csempészet tényét. A kimutatásban – amelyek a közélelmezés és gabonaforgalom terén elkövetett kihágások több körére is kiterjedtek – ugyanis nem szerepel egyértelműen, hogy az eljáró hatóság rekvirálás elől elrejtett élelmiszert vagy orgazdaságból, lopásból származó árut foglalt-e le, avagy valóban csempészekről kobozta el a készleteket. Ha az e kimutatásokban felsorolt áruk csak feketézőktől származnának – amit a mennyiség, az árustruktúra, a napi többszöri eset akár igazolhatna is –, akkor vármegyei szinten havonta akár több száz, illetve ezer, hatóságok által leleplezett csempészesetről is beszámolhatnánk, melyek számottevő hányada Felsőőr, Nemetújvár, Muraszombat környékén, illetve Szombathely törvényhatósági jogú város területén történt.

Figyelembe kell venni azonban, hogy számos csempész sikeresen vette a határ jelentette akadály buktatóit és ügyesen játszotta ki a szabályokat, eredményesen álcázva illegális vállalkozását a hatóságok és a széles körű nyilvánosság előtt.²⁰

¹⁸ A vámügyek körében elkövethető bűncselekmények törvényi tényállása nem szerepelt a büntető törvénykönyvben. A pénzügyőri szerveknek kiadott utasítások – főként a külső vámhatár vonatkozásában – tartalmaztak eljárási intézkedést a csempészekkel szemben. Mindenesetre a csempészet mint vámjövédéki kihágás az 1924. évi vámjogszabályozásról szóló XIX. tc.-ben jelenik meg először – az árdrágító visszaélésekről szóló 1916. évi IX. és 1920. évi XV. tc.-et leszámítva – önálló tényállásként a különböző vámbűncselekmények között.

¹⁹ MNL VaML IV.405.b./1416., 1522., 1621. Vas Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok (1872–1951). Közbiztonsági és rendőri ügyek (II. kútfő). Gabonaforgalom/közélelmezés terén elkövetett kihágási ügyek kimutatása; Lefoglalt és értékesített közssükségleti cikkek havi kimutatása.

²⁰ Mindez nem jelenti, hogy a szűkebb környezet – a falvak zárt, „néma” közössége – nem tudott üzérkedéseikről vagy épp nem tartoztak maguk is a bejárattott megrendelő-, illetve vevőkörhöz.

Mindezek alapján az osztrák–magyar határon zajló feketeke-rekedelem tényleges kiterjedtségét csak megbecsülni tudjuk, jórészt a korabeli számításokra, információtöredékekre, vala-mint az egyes – sikertelen – esetek feltárására támaszkodva.²¹ Az eddig feltárt esetek alapján a tanulmány törekszik a szám-szerűsítésre, illetve tendenciák, léptékek felállítására. Továbbá néhány kiválasztott konkrét eset alapján analógiák és eltérések szemléltetésére, az évek alatt bekövetkezett változások mögött meghúzódó okok feltárására, melyek demonstrálják a téma ku-tatásában rejlő eddig kiaknázatlan lehetőségeket.

Vas vármegye és a kibontakozó „árnyékgazdaság”

A nyugati határtérség – Sopron, Moson és Vas vármegye – gaz-dasági-kereskedelmi kapcsolatait már a 19. század elején is erős nyugati orientáció jellemezte. A térség az 1810-es évekre mélyen integrálódott a szomszédos Ausztria életébe, aminek követke-ztében a helyi gazdálkodásra, a későbbi gazdasági fejlődésre, a térségből származó magyar mezőgazdasági export ösztönzésére jelentős befolyással volt a határon túli osztrák régió iparosodá-sa, illetve a császárváros gazdasági-fogyasztási igénye. A Lajta menti határsáv, bár több „határsík” – úgymint ország-, vám-, megye-, tartomány-, uradalom- és településhatár – mátrixá-ban feküdt, mégsem egy merev és formális képződményként, hanem egy kifejezetten „élettel teli, vibráló övezetként” létezett már a 19. század elején is, ami – a helyi szokásrendszeren ala-pulva – viszonylagos szabadságot biztosított az emberek és az

²¹ A hatóságok által leleplezett csempészakciók számának növekedésével valószínűleg a sikeres esetek száma is emelkedett. Felmerülhet ugyan, hogy a sikertelen esetek számának növekedése inkább a hatóságok egyre növekvő hatékonyságával állhatott összefüggésben. Ezt azonban a jelenlegi források nem támasztják alá, sőt, inkább azt igazolják, hogy idővel a rendvédelem tagjai közül többen hallgatólagosan vagy akár tevékenyen is részt vállaltak a csempészakciók sikerességében. Ráadásul a nyilvánosság, a másoktól eliri-gyelt busás haszon lehetősége egyre szélesebb társadalmi rétegek érdeklődé-sét keltette fel, és egyre többen vágtak bele – eredményesen – a csempészetbe.

árak mobilitása terén.²² A osztrák–magyar belső vámok alig fél évszázaddal későbbi lebontása, vagyis közös vám- és kereskedelmi politika alkalmazása már a gazdasági kooperáció újabb, magasabb szintű lépcsőfokát jelentette.

Az osztrák orientációt erősítő évszázados térszerkezeti kapcsolatok okán a nyugati vármegyék már jóval a világháború kitörése előtt megtalálták helyüket a Bécs–Graz körüli nagyrégió és ezáltal a birodalom munkamegosztásában. A határ menti helyi lakosság önálló piaci szereplőként, a bécsi–alsó-ausztriai–stájer piac keresleti oldalához alkalmazkodva, maradéktalanul kihasználta az őt körülvevő természeti, gazdasági, jogi és kulturális közeg nyújtotta adottságokat.²³ Ezáltal a nyugati határszél számára elsődlegesen nem Budapest, hanem inkább Bécs és Graz töltötte be az innovációt jelentő, fejlődést gerjesztő, inspiráló potenciállal rendelkező gazdasági erőter szerepét.²⁴

Vas vármegye a világháború előestéjén Magyarország legnagyobb területű, egyben legnépesebb és legsűrűbben lakott vármegyéinek egyike volt.²⁵ Mezőgazdasági kultúráját, a birtokok intenzitását és szakszerűségét tekintve már a századforduló idején is Magyarország legfejlettebb területei közé tartozott.²⁶ A térség agrárjellegét tükrözi, hogy a népesség 65%-a mezőgazdaságból élt. A lakosság további 23%-a a bányászat, az ipar és forgalom területén volt érdekelt.²⁷ A megyében megtermelt agrártermékek egy részét Szombathely, Sopron, Kőrmend, Kőszeg, Felsőőr és Szentgotthárd vonzáskörzete vásárolta fel. Emellett fontos felvevőpiacnak számítottak az osztrák határ mentén fekvő kisebb települések, illetve Bécs és Graz. A térség

²² HORVÁTH Gergely Krisztián: *Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás fel-tételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében.* Balassi Kiadó, Budapest, 2013. 27–29., 405–406., 415.

²³ Uo. 28–30., 45–46., 451–456., 493.

²⁴ *Térszerkezet és területi fejlettség. (Tananyagfejlesztés.)* ME GTK-MÜTF, Miskolc, 2012. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0046_03_terpol/tananyag/07_1.scorml (Letöltve: 2019. 08. 23.)

²⁵ *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új folyam. XXI. 1913. 10–11.

²⁶ BOROVSKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye.* Apollo, Budapest, 1898. 412.

²⁷ *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új folyam. XXI. 1913. 28–29.

a közlekedés – főként vasúthálózat – szempontjából is előnyös területnek számított. 1891-re Szombathely mint „megyeszékhely” nyolc irányban elágazó vasúti hálózat központja volt, és közvetlen vasúti összeköttetésben állt Béccsel, Grazcal, valamint Bécsújhellyel is.²⁸

1914 előtt a magyar oldal kis- és nagybirtokosai, kereskedő polgárai – a hatályos kereskedelmi és vámszerződések (vámunió) kiaknázva²⁹ – a szomszédos osztrák nagyvárosok közel kétmilliós fogyasztói rétegében találták meg mezőgazdasági termékeik fizetőképes felvevőpiacát. Ezen békeidőben hatékonyan működő inter- és intraregionális együttműködés eredménye volt például, hogy az átlagos bécsi lisztfogyasztásnak számító 144,6 kg/fő/év mennyiség felét a magyar oldal biztosította. Összességében az agártermékek esetén az osztrák birodalom-rész termelőképessége és tényleges szükséglete közötti különbséget, a hiányzó körülbelül 40%-ot évtizedekig a magyar oldal, azon belül főként a nyugat-magyarországi térség elégítette ki.³⁰

A háború kirobbanásával a front ellátási terheiből fakadó lakossági élelmiszer-ellátási nehézségek miatt a hátország – különösen a Monarchia osztrák részének – élelmezési biztonsága veszélybe került. Ausztria az egyre növekvő mezőgazdasági munkaerőhiány következtében az 1914–1915-ös, amúgy is gyenge termésű évben már az addig megszokott minimum terméshozamokat sem tudta elérni. Emiatt a többi hadviselő félhez képest meglehetősen korán, 1915 tavaszán komoly állami korlátozó intézkedésekre volt szükség. A növekvő készlethiány miatti élelmezési nehézségeket súlyosbította, hogy a Monarchia élelmiszerraktárának tartott – és a világháború egésze alatt

²⁸ BOROVSKY Samu: I. m. 419–427., 467.

²⁹ Az Ausztriával kötött kereskedelmi és vámszerződést az 1867. évi XVI. tc.-kel való törvényerőre emelése után kétoldalú tárgyalások eredményeképp többször meghosszabbították, utoljára az 1908. évi XII. tc. rendezte a kérdést. A vámszövetséget – újabb egyezmény kötése nélkül – a világháború alatt is érvényben tartották.

³⁰ Ernst LANGTHALER: *Food and Nutrition (Austria-Hungary)*. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/food_and_nutrition_austria-hungary (Letöltve: 2018. 11. 15.)

jobb terméseredményeket produkáló – magyar oldal legális kivitel útján nem tudta, illetve a háborús érdekelletetek okán nem is akarta a korábbi mértékben vállalni a növekvő osztrák szükségletek kielégítését, lévén a közös hadsereg és a hazai lakosság ellátása prioritást élvezett.³¹ A legális élelmiszerexport visszaszorulásával párhuzamosan az illegális kereskedelem erősödni kezdett. Mindez a vámunió évtizedes realitásában megszilárdult gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok új szintjének kiépítését és az ahhoz való alkalmazkodás jövedelmező lehetőségét jelentette Vas vármegye lakosai számára.³²

A kivételes intézkedésekről szóló 1912. évi LXIII. tc., majd az azt kiegészítő 1914. évi L. tc. értelmében a magyar kormány a háború kitörésének pillanatában minden korlátozó feltétel nélkül megkapta a jogot a gazdasági beavatkozásra.³³ Csakhogy a kormányservek eleinte – a háborús szükségletek nehézkes felmérése és a rövid háborúban való bizakodás miatt – tartózkodtak a gazdaság központosításától, és meghagyták az elosztás legfőbb csatornájának a piaci alapú kereskedelmet.³⁴ A kormány lépcsőzetes intézkedései – a kiviteli tilalmak elrendelése, a sorozatos ármaximálás, elosztó központok felállítása, a jegyrendszer és a rekvirálás, illetve ezek kombinációi – fokozatosan visszaszorították a piacorientált gazdaságot, de közben nem tudták felvenni a harcot a terjedő illegális gazdasági tevékenységekkel. A zavaros körülményeket ügyeskedve kijátszók – együtt a vállalkozók szélesebb körével, a háború velejárójaként³⁵

³¹ Uo.

³² A vámunió az élelmiszer-termelők, -feldolgozók és -kereskedők számára megengedte – de nem tette feltétlenül kötelezővé – a feleslegek minden körülmények közötti eljuttatását a bécsi élelmiszerpiacra. Uo.

³³ Később a háborús gazdasági nehézségek, a fokozódó termék- és áruhiány kezelésére alkották meg a kiegészítésnek minősülő 1916. évi IV. tc.-et, amely a korábbiaknál szigorúbb büntetéseket irányzott elő a háborús jogszabályok megszegése, vagyis kihágás esetén.

³⁴ Alexander WATSON: *Acélgyűrű*. Park Kiadó, Budapest, 2017. 360–361.; EGRY Gábor: Kukoricakenyér, pacal, vizezett tej. Ellátás és fogyasztás az első világháború idején. In: KABA Eszter (szerk.): *Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017. 301.

³⁵ Ehhez kapcsolódik J. M. Keynes 1920-ban megfogalmazott gondolata, mely szerint: „a hadigazdagok [...] a társadalom cselekvő és konstruktív

– egyre gazdagodtak és irritálóan magas haszonra tudtak szert tenni.³⁶ Az elhatalmasodó túlkapások (gazdasági visszaélések, szállítási botrányok, üzérkedés, lánckereskedelem, jogtalan ár-emelés) növekvő sajtónyilvánossága, a kormányzat elkésett és lassú válaszai a hiánygazdaság közellátási problémáira sürgették a liberális gazdasági elvekkel való minél gyorsabb és minél teljesebb körű szakítást.³⁷ A hátország lakosságában időközben egy sajátos kettősség alakult ki. Míg az élelmiszer-ellátás terén tapasztalt visszaélések, adminisztratív útvesztők és élelmezési problémák megoldása miatt egyre többet vártak el az államtól, addig épp a növekvő állami szabályozások terhei, hiányosságai és megkésettisége miatt egyre kevésbé bíztak meg benne.

A második háborús évtől a hivatalos, legális forgalmazási, értékesítési csatornákon keresztül alig lehetett hozzájutni a legalapvetőbb élelmiszerekhez, miközben a szükségletek csak fokozódtak. A háborús hiánygazdaság problémái különösen kedveztek a – vámunió évtizedei alatt csak a Monarchia külső határárain ismert – feketepiac felfutásának, ami éppen a rendelkezésre álló készletek elosztása feletti fokozódó állami ellenőrzés és korlátozó intézkedések szigorításával párhuzamosan, 1916-tól virágzott fel igazán. Az egyre busásabb haszon reményében a határ két oldalán élők ekkortól tömegesen kapcsolódtak be a csempészetbe, lévén a hatósági büntetések mértéke nem állt egyenes arányban a sikeres akciók során megszerezhető profittal.

A háborús felfordulás a mezőgazdasági termelőknek kedvezett. Érdekellentét alakult ki a vidék árufelesleggel rendelkező gazdái (a forgalmazók) és a városok bérből és fizetésből élő ré-

elemei, akik a hirtelen felszökő árak időszakában kénytelenek gyorsan meggazdagodni, akár akarják vagy óhajtják, akár nem. Ha az árak folyamatosan emelkednek, akkor minden kereskedő, aki raktárra vásárolt, vagy minden földtulajdonos, aki földjét műveli, kikerülhetetlenül nyer és gazdagszik. [...] A hadigazdagok következményei és nem előidézői az árak emelkedésének.” John M. KEYNES: *A béke gazdasági következményei*. Révai-kiadás, Budapest. 1919–1920. 139–140.

³⁶ BÓDÓK Gergely: Fény és árnyék. *Rubicon*, 2016/8. 36.

³⁷ BÓDY Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: BÓDY Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. MTA BTKK TTI, Budapest, 2018. 151–170.

tegei (a vásárlóközönség) között.³⁸ Az diktált, aki az élelmiszert adta és, ha kevésnek érezte a pénzt vagy a csereárut, akkor az üzlet nem jöhetett létre. Az árusok a vásárlóknak „annyit adtak vissza, amennyi tetszett a zsebüknek”, tudván, hogy az avatott „feketepiaci törzsvevők” hajlandóak kifizetni a hivatalos árak sokszorosát is.³⁹ A városi közvélemény – az újságok hasábjain is – a túl jól élő, a maximált árakon nyereszkeskedő, piacozó birtokos parasztok, illetve a készleteket felvásárló és magas haszonnal továbbadó kereskedők figuráit látta.⁴⁰ Számukra ők voltak a drágaság, a nélkülözés látszólagos felelősei, akiket idővel egyre inkább és gyakorta tévesen a háborús konjunktúrán nyereszkeskedő hátsországi zsidó alakjával azonosítottak. Holott a spekulánsok, árurejtegetők és feketézők sokan és sokfélék voltak: „a cukrot a kádban felhalmozó háziasszonytól, a 30-35 vagonnyi gabonát eltagadó nagybirtokos képviselőig, a tejet vizező boltostól, az államnak nagy tételben kétes minőségű posztót, bakancsot szállító nagykereskedőig”.⁴¹

A határ menti feketezés kezdetei

A helyi hírlapok, köztük – legfőbb megyei szintű napilapként – a *Vasvármegye* folyamatosan beszámolt az osztrák-magyar határon átnyúló csempésztevékenységekről és az ezekkel szembeni hatósági eljárásokról, a fokozódó határellenőrzésekről, a vármegyei intézkedésekről, a háború hatásairól, illetve a köz-

³⁸ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 23., 27., 66–68.

³⁹ Az 1916. évi IX. tc. értelmében árdrágító visszaélésnek minősült: a maximális áron felüli vásárlás (ártülpépés), az áruelevonás és -felhalmozás, az ár-uzsora, az árdrágító üzérkedés (utalás a csempészetre), illetve közszükségleti cikk önkényes megsemmisítése, értékcsoökkentése, rendeltetésétől eltérő célú felhasználása, átalakítása is.

⁴⁰ ROMSICS Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve. In: Uő: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok*. Helikon Kiadó, Budapest, 2017. 86.

⁴¹ TAKÁCS Róbert: A sajtó és propaganda a háború idején. In: KABA Eszter (szerk.): I. m. 31.

vélemény alakulásáról.⁴² A közellátás kérdésében – a sajtórendészeti korlátozásokat más lapokhoz hasonlóan részben figyelmen kívül hagyva⁴³ – tömegével közölt piaci tudósításokat az elégedetlenségről, a hiányról, az áremelkedésről, valamint az egyre abszurdabbá váló feketézésről, a „piaci hiénák” és machinátorok üzérkedéseiről is.⁴⁴ A háború előrehaladtával a csempészésekről szóló tényhírek egyre inkább a helyi érdeklődés középpontjába kerültek.⁴⁵ Egyre több nevén nevezett csempész és „üzérbanda” ellen indítottak hivatalos eljárást. Az esetek részletei a helyi sajtón keresztül váltak a közvélemény előtt ismertté.⁴⁶ Az ilyen jellegű hírek magas száma napirenden tartotta,

⁴² A megyei hetilapok (*Kőszeg és Vidéke, Rábavidék, Nemetújvár és Vidéke, Kemenesalja* stb.) a csempészügyekkel kapcsolatban legtöbbször a *Vasvármegye* híreit, tudósításait, kiemelt eseteit – szinte szó szerinti átvétellel – közölték. Csak azon esetekben tettek kivételt, amikor az adott településen, járásban történt a csempészet, de akkor is a *Vasvármegyében* közöltek adatok az alapot, amit néhány helyi információval, értesüléssel kiegészítettek.

⁴³ TAKÁCS Róbert: I. m. 16–18. Lásd még: BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer, Budapest, 2017. 384–388., 391–392.

⁴⁴ Az árdrágító visszaélésről szóló 1916. évi IX. tc. 5. §-a lehetőséget adott a bíróságnak, hogy a törvény alá eső bűncselekmények eseteiben az ítéletet egy vagy több belföldi lapban közzétessék az 1914. évi becsület védelméről szóló XLI. tc. alapján. Sőt, később az 1920. évi XV. tc. már minden esetben elrendelte az ítélet közzétételét – az elítélt saját költségén – hírlapokban és falragaszok útján. Emellett a nyílt üzlettel bíró üzérkedőket kötelezték, hogy üzletük ajtaján vagy kirakatában feltűnő helyen az elkövetett bűncselekményt és az ezért kirott büntetést jelző táblát fél éven át kifüggeszték.

⁴⁵ A piaci alapon működő lapok a közvéleményből éltek, ezért érdekük volt leírni, amit a közönség tapasztalt, különben hiteltelenné váltak volna. Fontos kiemelni, hogy a csempészetekről a közönség a sajtó nélkül is – néha többet – tudott, amit a levéltári anyagok között fennmaradt, többségében az alispánnak címzett névtelen panaszok, feljelentések is igazolnak. Továbbá a nyilvános árveréseken is ismert volt, hogy árdrágításból, felhalmozásból, csempészetből stb. elkobzott áruk kerülnek licitre. Mindezek alapján nem volt szükséges a sajtóban közölt esetek tendenciózus torzításokkal tarkított szenzációként való bemutatása. A csempész hírek túlnyomó többsége került a szenzációhajhász, a nyílt politikai befolyásolást és a kommentárokat.

⁴⁶ A háború négy éve alatt csak a *Vasvármegyében* közölt közel 250 cikk csaknem 300 olyan, a hatóságok által leplezett csempészesetet hozott nyilvánosságra, ahol az elkövetést részletesen ismertették. E számadat a többszörösére is növelhető azon cikkek adataival, melyekben csak annyit közölnek, hogy egyes hatóságok naponta egy-másfél tucat csempésztől koboztak el élelmiszereket.

mintegy természetessé, a háborús mindennapok részévé tette az illegális kereskedelmet.⁴⁷

A sajtótudósítások alapján 1914-ben az osztrák–magyar határ menti csempészség mértéke még elhanyagolható volt, az illegális kereskedelmi tevékenységek még nem kaptak nagy nyilvánosságot, az évben a *Vasvármegye* hasábjain mindössze egy tényleges csempészeset, valamint három álügynökökkel és – az élelmiszereket rémhírek terjesztésével olcsón, nagy tömegben összevásárló – üzérrel foglalkozó cikk jelent meg. Ezek a személyek ekkor főként a mai osztrák–magyar–szlovén hármashatár környékén üzérkedtek, és személyük többnyire ismeretlen volt a hatóságok és az olvasóközönség számára.⁴⁸

A háború előrehaladtával és az osztrák közellátási nehézségek fokozódásával a Vas vármegyei csempészet legfőbb iránya észak-északkelet irányba tolódott és a Bécs–Sopron, valamint a Graz–Szentgotthárd–Szombathely tengely között – hol a határtól az ország belseje, hol a határvonal felé húzódva – módosult. Eleinte a nagyobb városok piacait és a főbb vasúti csomópontokat lepték el az üzérkedők. 1915-től a szombathelyi piacon egyre gyakrabban jelentek meg osztrák ügynökök, akik egymást túllícitálva – így a helyi árakat mesterségesen megemelve – tömegével vásároltak fel élelmiszereket, majd szállítottak ki először kocsikon, később vasúton Ausztriába.⁴⁹ 1916-tól, amikor a nagy fokú hiány közepette már csak a vidék tudott némi felvásárolható felesleget kitermelni, a feketézés helyszínei és a csempészési útvonalak területileg szélesebb sávot érintettek.⁵⁰

A feketézés területén a közvetítő kereskedelem mellett egyre elterjedtebbé vált, hogy a fogyasztók személyesen vásárolták fel

⁴⁷ BIHARI Péter: 1914 – A Nagy Háború száz éve. Személyes történetek. Kalligram Kiadó, Budapest–Pozsony, 2014. 364.; EGRY Gábor: I. m. 292.

⁴⁸ Küzdelem a csempészekkel. Sortüzek a határszélen. *Vasvármegye*, 6. sz. (1914. január 9.) 5–6.; Kiraboltak egy rőföskereskedőt. *Vasvármegye*, 269. sz. (1914. október 18.) 5.

⁴⁹ A piac hiénái. *Vasvármegye*, 58. sz. (1915. március 12.) 3.

⁵⁰ Az „orientációváltás” magyarázható az ellenőrző közegek hatékonysági faktorával is. A városok és pályaudvarok hatóságai sokkal koncentráltabban tudták felvenni a harcot a csempészekkel, miközben a határ menti őrsők száma és hatékonysága – a korábbi belső határ jellegéből adódóan – nem állt egyenes arányban a megfigyelésre kijelölt határszakasz kiterjedtségével.

az árut. A megbízottak mellett a civil – leginkább bécsi – lakosok egyre gyakrabban keresték fel a magyar piacokat és vidékeket, ahol pénzt és csereárut nem kímélve igyekeztek némi ennivalóhoz jutni. Ehhez a miniszteri rendeletek furcsa kettőssége okán sok esetben még csak illegális gazdasági tevékenységhez sem kellett folyamodniuk, mivel a rendeletek értelmében az idegenek tizennégy napra szóló tartózkodási engedélyt is válthattak maguknak. A kiszállítás lelepleződésével járó büntetés elkerülése érdekében így akár helyben is elfogyaszthatták a megvásárolt élelmiszereket. A rendőrség emiatt gyakran ellenőriztette a szállodákat és a magánlakásokat is.⁵¹ A háborús időszak az ellátási nehézségek miatt a rég elfeledett „rokonok kapcsolatokat” felvételére is alkalmas időpillanatnak bizonyult.⁵²

Egyre gyakrabban fordult elő, hogy egyes birtokosok – akik saját gazdaságuk élelmiszereit árusították – más gazdaságokból is felvásárolták az árukat, majd azokat továbbadták, ami további drágulást okozott.⁵³ A kormányzat a készletek efféle jogtalan spekulációra tervezett felhalmozásának megakadályozása érdekében kiadta a 952/1915 ME sz. rendeletet.⁵⁴ Ez alapján az 1915. március 29-i hatályba lépést követően mindennemű gabonát és lisztet csak megfelelő igazolvánnyal szállíthattak. A rendelet értelmében – amely még nem forgalmi korlátozás, hanem jobbra ellenőrzés céljából és főként gabonafélékre vo-

⁵¹ 1918 februárja és áprilisa között az egyik szombathelyi szállodában 54 idegent láttak vendégül a maximális 14 napra, miközben a városban több száz osztrák polgár élt úgy, hogy két héten belül továbbállt. Lásd: Megesznek az idegenek. Akik nagyon szeretnek bennünket. *Vasvármegye*, 97. sz. (1918. április 28.) 3.

⁵² 1917 áprilisában – húsvét alkalmával – egy kőszegi polgárcsaládnál „kedves bécsi rokonok” tettek látogatást. Az ünnepek utáni búcsúzkodáskor a ház úrnőjének feltűnt, hogy rokonai titokzatosan viselkednek, és rendkívül óvják csomagjaikat. Mindenesetre búcsúcsókra már csak azért sem került sor, mert a család az udvaron észrevette, hogy számos tyúk és malac helyett csak vérnyomok maradtak. Tudták, hogy azok „nem a magyar jólét miatt kísérelték meg az öngyilkosságot”, hanem a bécsi rokonok hátizsákjaiba rejtve távoztak Ausztriába. Lásd: Azok a kedves bécsi rokonok. *Vasvármegye*, 86. sz. (1917. április 15.) 5.; A kedves rokonok. *Kőszeg és Vidéke*, 15. sz. (1917. április 15.) 3.

⁵³ Az alispán az élelmiszeruzsora ellen. *Vasvármegye*, 69. sz. (1915. március 25.) 4.

⁵⁴ *Belügyi Közlöny*, 13. sz. (1915. március 21.) 201–203.

natkoztatva született – a szabályszegőket akár kéthavi elzárással és 600 korona pénzbüntetéssel is sújthatták (volna).⁵⁵ A kormány azonban 1915 első felében még nem érezte szükségét Ausztria irányába hivatalos kiviteli tilalom elrendelésének, bár a helyi hatóságok – törvényellenesen – már próbálkoztak a közös vámterületen belüli export korlátozásával.⁵⁶ Ez a diszcrepancia azonban jelezte, hogy az állam helyi, nyugat-magyarországi képviselői pontosan érzékelték az ekkor még gyakran nem üzletszerűen gyakorolt, Ausztria felé irányuló csempészetrel összefüggő kihívást, ami a távoli kormányzat ingerküszöbét ekkor még nem érte el.

A kormányzat nevében 1915. augusztus végén először a földművelésügyi miniszter intézett táviratot az alispánhoz, kérve, hogy a gabonafélék és örlemények igazolvány nélküli Ausztriába szállítását próbálják minden eszközzel megakadályozni, és szükség esetén a termékeket további intézkedésig foglalják le.⁵⁷ Október elején a belügyminiszter már rendeletben fordult az alispánhoz, valamint Szombathely és Kőszeg polgármesteréhez, amelyben a szállítási igazolványokat kiállító hatóságok körültekintőbb és szigorúbb eljárását kérte.⁵⁸ November 11-én a belügyminiszter újabb rendeletet intézett az alispánhoz a lisztcsempészés megakadályozása és a rendeletek ellen vétők megbüntetése céljából, kifejtve, hogy nemcsak a szűken vett határtérségből, hanem az ország több vidékéről nagy mennyiségű lisztet szállítanak ki hamis név- és tartalommegjelöléssel, postacsomagokban Ausztriába. 1915 júniusában a kormány az az évi gabonatermést hivatalosan már zár alá helyezte, így ekkora mennyiség törvényes úton nem állhatott volna senki rendelkezésére. Emellett tudósítottak arról is, hogy a liszt kiszállítását

⁵⁵ Gabona- és lisztszállítás ellenőrzése. Csak igazolvánnyal szabad ezentúl szállítani. *Vasvármegye*, 69. sz. (1915. március 25.) 2–3.

⁵⁶ MNL VaML IV.405.b./1344. Vas Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok (1872–1951). Közbiztonsági és rendőri ügyek (II. kútfő) Élelmicikk kiviteli tilalom.; A kormány nem engedi meg a kiviteli tilalmakat. *Vasvármegye*, 200. sz. (1915. augusztus 31.) 3.

⁵⁷ Az Ausztriába való csempészés megakadályozása. *Vasvármegye*, 201. sz. (1915. szeptember 1.) 3.

⁵⁸ Szigorúbb eljárás a szállítási igazolványok kiadása körül. *Vasvármegye*, 235. sz. (1915. október 10.) 6.

nagyban és nyíltan űző kereskedők és malmok hirdetésekét tettek közzé egyes osztrák lapokban a nagyarányú kivitelekéről.⁵⁹ Ennek megszüntetése vagy legalábbis féken tartása az országos készletek kímélése és a helyi közfogyasztás ellátásának zavartalansága miatt égetően szükségessé vált, főként, hogy 1915. december elején Vas vármegye határszéli városai és községei már az élelmiszer-csempészség elosztópontjaként funkcionáltak. A magyar oldalon élők „könnyelműen” osztották meg készleteiket, illetve postán küldték öt kg-os csomagjaikat a lisztre éhes osztrákoknak.⁶⁰

A totális háború totálissá váló feketekereskedelme

1916-ban a csempészet egyre nagyobb méreteket öltött. A *Vasvármegye* közel egy tucat konkrét esetet hozott nyilvánosságra az elkövető(k) nevével, a csempészség helyével, napjával, a kivitelre szánt áru megnevezésével, mennyiségével, illetve a célállomással, valamint a hatósági eljárás részleteivel. Jelentek meg olyan cikkek is, amelyek több esetről együttesen, az elkövetés tényét közölve, de a konkrét személyek, körülmények leírását mellőzve számoltak be. Ekkor már az addigi néhány kiló gabona, liszt és egyéb élelmiszer sokszorosáról volt szó, ám a mennyiségi növekedést az illegális gazdasági tevékenységért kiszabott büntetések mértéke nem követte. Két bécsi asszony 30 kg lisztet próbált meg kicsempészni Szombathelyről, amiért a liszt elkobzása mellett mindössze csak 20-20 korona pénzbüntetést kaptak.⁶¹ Persze voltak, akik ennél is nagyobb tételben igyekeztek szállítani. Resch János vörthegeyi (wörterbergi)⁶² la-

⁵⁹ Lisztcsempészség megakadályozása Ausztriába. *Vasvármegye*, 263. sz. (1915. november 12.) 3.; Lisztcsempészet Ausztriába. *Rábavidék*, 46. sz. (1915. november 14.) 3.

⁶⁰ Kik csempészik ki a lisztet Ausztriába? *Vasvármegye*, 288. sz. (1915. december 12.) 6.

⁶¹ Megbüntetett bécsi lisztcsempészek. *Vasvármegye*, 10. sz. (1916. január 13.) 4.

⁶² Azon településeknél, amelyeket az első világháború után Burgenlandhoz csatoltak, minden esetben feltüntettem a mai osztrák helységnevet is.

kos, Szentelek (Stegersbach) környékén 1600 kg babot próbált meg átjuttatni a stájer határon.⁶³ 1916. március 4-én Steiner Salamon szombathelyi Király utcai rőföskereskedő 1100 kg zabot kísérelt meg gyorsárúként, a fuvarlevélen papírküldeményt feltüntetve a szombathelyi pályaudvarról az osztrák illetőségű B. Schief und Söhne cégnek kézbesíteni. A feladott tizenegy láda hasadékain azonban ömlött ki a zab, amiről Szili János rendőr tett jelentést, majd elkobozta az árut és Steiner ellen szállítási igazolvány nélküli csempészetért megindította a kihágási eljárást. A két héttel későbbi tárgyaláson Steiner sokakhoz hasonlóan azzal védekezett, hogy a zabot szegény bécsi rokonának vette, aki később lemondott az áruról, ezáltal ő lekészte a bejelentési határidőt. Ezután mielőbb túl akart adni az árun. Tettét persze nem nyereszkesedési vagy kereskedési szándék hajtottá, csak el akarta kerülni a bejelentés elmulasztásával járó büntetést. Végül a kereskedőre 2000 korona – az akkoriban megszokott büntetésekhez mérten kirívóan példás – pénzbírságot szabtak ki. Az elkobzott zabot az érvényben lévő kormányrendeletnek megfelelően a rendőrség épületében nyilvános árverésre bocsátották, és a befolyt összeget a rokkant katonák alapjának utalták át.⁶⁴

1916 márciusában történt az év legnagyobb Vas vármegyei csempészesete, a bakópai bérgazdaság több hónapon át húzódo ügye. A ma Táplánszentkereszt részét képező település bérgazdaságának társtulajdonosa, Galsai Polgár László a Bécs környékén, Fischamendben állomásozó repülőosztag részére, amelynek önkéntese volt, tizenkét láda „repülőgép-alkatrész” megjelölésű katonai poggyászt adott fel a szombathelyi vasútállomáson. Csakhogy a ládákat berakó hordárok egyike egy sérült rekesz miatt gyanút fogott, amit jelentett a szombathelyi rendőrségnek. Mire azonban ők kiérték a pályaudvarra, a

⁶³ Letartóztatott babcsempész. *Vasvármegye*, 50. sz. (1916. március 1.) 4.

⁶⁴ MNL VaML IV.405.b./1416. Vas Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok (1872–1951). Közbiztonsági és rendőri ügyek (II. kűtfő) Gabonaforgalom/közélelmezés terén elkövetett kihágási ügyek kimutatása; Példás büntetés zabcsempészésért. *Vasvármegye*, 64. sz. (1916. március 17.) 2.; Az elkobzott zab árverése a rendőrségen. *Vasvármegye*, 65. sz. (1916. március 18.) 3.

bécsi személyvonat a ládákkal és a feladóval együtt már elindult. Ekkor telefonon értesítették a soproni határrendőrséget, akik az állomáson várták a vonatot, majd a feladó tiltakozása ellenére felbontották a ládákat, amelyekben repülőgép-alkatrész helyett 10 070 kg élelmiszert találtak. A tizenkét láda közül végül csak hetet foglaltak le, benne 181 kg liszttel, 330 kg burgonyával, 10 kg tarhonyával, 9 kg makarónival, 15 kg darával, 10-10 kg rizskásával és árpagyönggyel, 20 kg babbal, 50 kg vöröshagymával, valamint további nagy mennyiségű paprikával, mákkal, zsírral, rizzsel, csokoládéval és kávéval.⁶⁵ Az intézkedést követően a soproni határrendőrség értesítette a szombathelyi rendőrséget, és megindította a nyomozást. Előbb jelentést tettek a repülőtábor-parancsnokság és a szombathelyi katonai állomásparancsnokság felé, majd dr. Nagy Béla határrendőrségi tisztviselő Bakófan és Szombathelyen is vizsgálódott. Az eset kapcsán a katonai hatóság is nyomozásba kezdett. Mindezek nyomán kiderült, hogy az eset élelmiszer-csempészetnél súlyosabb deliktumnak minősül, mivel a fischamendi repülőtábor-parancsnokságnak egyáltalán nem volt tudomása sem katonai poggyász küldéséről, sem pedig katonai szállítólevél kiadásáról. Ezáltal a visszaélés többrendbeli felelősségét a feladó(k) terhére írták. A szombathelyi rendőr-főkapitányság a kihágási tárgyaláson a vádlotton kívül a szállításban való segédkezésért terheltként hallgatta ki Galsai Polgár Jenőt, a bérgazdaság másik tulajdonosát és Legáth Gábor szombathelyi nagykereskedőt is, akitől a vádlott az élelmiszerek egy részét vásárolta. Az ott született ítélet értelmében azonban a két terhelte felmentették, és a csempészés vádját csak Galsai Polgár Lászlóval szemben tartották fenn, aki ellen a katonai hatóság, a bécsi dandárhadbíróság folyamatba helyezte a további eljárást.⁶⁶

⁶⁵ A fennmaradó öt láda továbbszállítását a határrendőrség engedélyezte, mert azokban olyan árucikkek voltak, melyek kiszállításához akkor még nem volt szükség szállítási engedélyre.

⁶⁶ Élelmiszercsempészés Ausztriába. Gépalkatrészek helyett 10.070 kg élelmiszert adtak föl. *Vasvármegye*, 71. sz. (1916. március 25.) 3–4.; A bakó-fai élelmiszercsempészet. *Vasvármegye*, 74. sz. (1916. március 30.) 3.; Miket akartak kicsempészni Bakófárol? *Vasvármegye*, 81. sz. (1916. április 7.) 3.; A bakó-fai élelmiszer-csempészés a rendőrség előtt. *Vasvármegye*, 87. sz. (1916.

Az 1916-os év további leleplezett, kisebb volumenű csempészesetei főként Stájerországhoz kötődtek. Például Szentelek (Stegersbach) környékén egy jómódú vághegyi (hackerbergi) gazda kísérelt meg 800 kg gabonát kiszállítani.⁶⁷ Nád község (Rohr im Burgenland) határában pedig Weber Ferenc némethidegkúti (deutsch kaltenbrunni) gazda próbált egy szekér, még az 1915-ös rekvirálások elől elrejtett búzát kicsempészni. A pénzügyőrök mindkettejüket elfogták és a szenteleki (stegersbachi) csendőrségre kísérték, ahol az áruk elkobzása után kihágási eljárást indítottak ellenük.⁶⁸ Eközben a szentgotthárdi és körmendi pályaudvarról induló vonatokon egyre többen próbáltak – gyorsáruként feladva – lisztet, zsírt, babot, szalonnát, hagymát, illetve egyéb élelmiszereket kicsempészni.⁶⁹ A soproni határrendőrség is már napi fél tucat Szombathelyről Bécsbe, illetve Ausztriába irányított – 5 kg-tól akár 1000 kg-ig terjedő – lisztszállítmány elkobzásáról számolt be.⁷⁰ A határ közelében fekvő Alhó és Farkasfalva községekből érkezett jelentés szerint nemcsak közúton, hanem az alacsony vízállású Lapincs folyón keresztül is igyekeztek árut Stájerországba átcsempészni.⁷¹

Az 1916-os osztrák–magyar határ menti csempészés új fejezetét nyitotta meg a húskiviteli korlátozásról szóló 3.191/1916 ME sz. rendelet,⁷² amelynek értelmében a gabonafélék és egyéb élelmiszerek esetén már érvényben lévő korlátozások mellett a földművelésügyi miniszter engedélyéhez kötötték az élő és levágott állatok, főként a szarvasmarha húsának Ausztriába törté-

április 14.) 2.; Felmentő ítélet a bakófai csempészés ügyében. *Vasvármegye*, 102. sz. (1916. május 4.) 2–3.

⁶⁷ Pórus járt gabonacsempész. *Vasvármegye*, 91. sz. (1916. április 19.) 4.

⁶⁸ Gabonacsempészés Stájerban. *Vasvármegye*, 156. sz. (1916. július 8.) 3.

⁶⁹ Elcsipett csempészek. *Vasvármegye*, 238. sz. (1916. október 17.) 3.; Körmentől Szentgotthárdig és vissza. Az élelmiszer-csempészés rafinériáinak rejtelméi. *Vasvármegye*, 254. sz. (1916. november 5.) 3.

⁷⁰ Nem lehet lisztet csempészni. *Vasvármegye*, 243. sz. (1916. október 22.) 5.; 65 kilogramm lisztet foglaltak le Sopronban. *Köszeg és Vidéke*, 48. sz. (1916. november 26.) 3.

⁷¹ MNL VaML IV.405.b./1346. Vas Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok (1872–1951). Közbiztonsági és rendőri ügyek (II. kútő) Alhó és Vasfarkasfalva községekből liszt kicsempészésének akadályozása.

⁷² *Belügyi Közlöny*, 47. sz. (1916. október 8.) 1092.

nő kivitelét is.⁷³ A hatósági szabályozások számának növekedése jelezte, hogy a központi kormányzatszervek kezdték érzékelni a nyugati határszél feketekereskedelmének növekvő volumenét. Az üzérkedésre használt kezdeti néhány kiló gabona és liszt mellett idővel egyre nagyobb mennyiségben és egyre sűrűbben jelentek meg más termékek is – húsféleségek, zsír, vaj, szalonna, tojás, majd zöldség- és gyümölcsfélék – a feketepiacon. A kormányzat preventív megoldások helyett tűzoltás jellegű intézkedésekkel igyekezett lépést tartani az üzérkedők egyre kifinomultabb csempésztevékenységével. A kiviteli tilalmakról és egyéb korlátozásokról szóló rendeletek kiadásának ideje korrelációba hozható a közellátási nehézségek fokozódásával és a feketepiacra szorult termékek körével, valamint gyarapodásának ütemével, ahogy ez Vas vármegye példáján is kimutatható.

A húzáremelkedés Vas vármegyében 1917-től kezdődően jelentett igazán komoly gondot. Ez nemcsak a csempészettel állt összefüggésben, hanem a két birodalomrész bürokratikus-adminisztrációs útvesztőivel is. Ugyanis a magyar és osztrák közélmezési hivatal közös megállapodás során az osztrák birodalomrész számára meghatározta a Magyarországról beszerezhető sertéshús- és zsírjárandóságot. Ennek megfelelően a magyar oldal szállítási igazolványokat juttatott el az osztrák közélmezési hatóság részére. Csakhogy az exportáláshoz szükséges papírok egyúttal lehetőséget teremtettek az osztrák fél számára a visszaélésre, mivel az igazolványokat kitöltetlenül, de előre lepecsételve és aláírva – a hazai szabályozások szerint hitelesítve – küldték el az osztrák közélmezési hatóság címére.

Ezeket az úgynevezett barna cédulákat az osztrák hivatal továbbadta, többek között a bécsi Graef et Stift, valamint a grazi Osterer és Társa ételmezési vállalatoknak. Ezután az igazolványok birtokában e nagyüzemek megbízottjai szerezték be a szükséges és megállapított húskontingenseket. Ezt könnyen meg is tehették, hiszen a blankettákon semmi nem volt feltüntetve, olykor esetleg a feladásra jogosult neve vagy a szállítási mennyiség. Azt azonban egyszer sem jelölték meg előre, hogy

⁷³ Húskiviteli tilalom Ausztriába. *Vasvármegye*, 225. sz. (1916. október 1.) 6.

a bécsi vagy grazi megbízott honnan jogosult a húst és a zsírt kiszállítani. Az igazolvány e részét a megbízott mindig utólag, a helyszínen, az áruk biztos ismeretében maga tölthette ki, aminek az lett a következménye, hogy a küldöttek, figyelembe véve a forgalmi nehézségeket, a vasúti költségeket, a szállítási időt és rizikót, a hús romlandóságát, valamint azt, hogy rövidebb távolságra könnyebb volt vagonhoz jutni, az osztrák–magyar határhoz legközelebb szerezték be a sertést, így javarészt Vas vármegyében, ami a helyi hús árának jelentős drágulásához vezetett. A hatóságok ismét későn reagáltak a kiskapus megoldásra, és az igazolványok birtokában gyakorlatilag legálisan eljáró osztrák megbízottakat eredménytelenül próbálták feltartóztatni. Pedig többször is igyekeztek a maximális árak áthágásában, illetve az igazolványokban hibásan feltüntetett mennyiségekben keresni a visszaélések gátját.⁷⁴

Az 1917-re rohamosan csökkenő élelmiszerkészletekért a határ mind a két oldalán megindult a versenyfutás. Ezt 1917 októberében a bécsi Graef et Stift megbízottjának, Luszt György bécsi lakosnak az esete is jól szemlélteti. Lusztot 140 kg sertéshús beszerzésére szóló szállítási igazolvánnyal küldték Magyarországra. Ő azonban kilenc darabbal több, vagyis 1924 kg sertést akart feladni a szombathelyi vasútállomáson. A szolgálatban lévő vasúti hivatalnok jelentést tett a rendőrségen, hiába próbálta Luszt biztosítani őt arról, hogy a megfelelő szállítási igazolvány az esti bécsi vonattal érkezik.⁷⁵ A hatóságok lefoglalták a szállítmányt, amelyet közélelmezési célokra való kiárusítás végett a városi hatósági hússzékbe utaltak. Luszt ellen megindították a kihágási eljárást, majd hosszas „huzavona” után engedély nélküli szállításért háromnapi elzárást és 600 korona pénzbüntetést szabtak ki rá. Mivel Luszt nem

⁷⁴ A sertésprobléma. Miért nincs hús és zsír? *Vasvármegye*, 236. sz. (1917. október 14.) 3.

⁷⁵ A gyanús szállítmányokat a 977/1915 ME sz. rendelet értelmében „megérte” jelenteni. Ugyanis a hatósági elkobzás és zár alá vétel tényéről szóló rendelkezés alapján a készletek elrejtőit, a bejelentést elmulasztókat bárki feljelenthette, aminek következtében a kihágási eljárás során elkobzandó készlet értékének ötöde a feljelentőt illette. *A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye*. II. füzet. Budapest, 1915. 1223–1233.

volt hajlandó azonnal leülni az ítéletet, és mert feltehető volt, hogy bécsi lakosként később sem fog visszatérni, azonnal letartóztatták. Végül 2000 korona óvadék ellenében szabadlábra helyezték.⁷⁶ A magyar fél megítélése szerint nem számíthattak arra, hogy az osztrák hatóságok a kihágási ítéletet Ausztriában is végrehajtják, hiszen szabálysértési ügyek dolgában nem állt fenn kölcsönösség a két birodalomfél között.⁷⁷

A magyar közvéleményben az a felfogás nyert teret, hogy Magyarország többet ad az osztrák birodalomrésznek, mint amennyit onnan visszkap. A sajtóban kevesellték az Ausztriából vagy azon keresztül érkező nyersanyagok – különösen a szén, a petróleum vagy a papír – szállítását.⁷⁸ Elterjedt az a nézet is, hogy az osztrák fél a visszatartott árukkal nyomást akar gyakorolni a magyar félre, noha inkább arról volt szó, hogy az osztrák fél piacképes termékeivel csereüzletet ajánlott a magyar oldalnak. Több olyan eset is nyilvánosságra került, amikor egyes osztrák cégek vagy hatóságok csereüzletet kínáltak magyar kereskedőknek, gyárosoknak, ezzel próbálva őket a korlátozó rendeletek kijátszására bírni. Nyilván nem szabad megfedkezni arról, hogy ilyen üzlethez mindkét oldal aktív közreműködésére szükség volt, amelyből mindkét fél profitál(hatot)t. A cserekereskedések tárgyát képezte többek között az osztrák petróleumért, szénért és egyéb iparcikkéért cserébe a magyar liszt, vaj, gyümölcs, zöldség, zsír, marmelád (lekvár), szivar, cigaretta, cukor és kávé is.⁷⁹ Ezen árulistával

⁷⁶Baleset a sertés exportnál. A rendőrség elkobzott 9 sertést. *Vasvármegye*, 247. sz. (1917. október 27.) 3.; Letartóztatták a sertésszállítót. 2000 korona kaucióval szabadon bocsátották. *Vasvármegye*, 248. sz. (1917. október 28.) 3–4.; Letartóztatott sertésszállító. *Vasvármegye*, 252. sz. (1917. november 3.) 3.

⁷⁷A magyar élelmezési kormánybiztos 1918 augusztusában adott ki rendeletet, melyben külföldi csempészek esetén elrendelte, hogy a kiszabott ítéleteket fellebbezésre való tekintet nélkül azonnal hajtsák végre, megátolva büntetés nélküli elutazásukat. Külföldi csempészek büntetése. *Vasvármegye*, 174. sz. (1918. augusztus 2.) 4.

⁷⁸Miért nincs szén? *Vasvármegye*, 226. sz. (1917. október 3.) 3.; Tárgyalás a szén biztosítására. Feljelentés az osztrákok ellen. A fa új maximális ára. *Vasvármegye*, 241. sz. (1917. október 20.) 2.

⁷⁹Bécs csereüzletért küld csak árut. *Vasvármegye*, 196. sz. (1917. augusztus 29.) 4.; Hatósági csempészség Ausztriába. Osztrák manőver ellenünk.

kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a háború alatti illegális csere- és feketekereskedelem termékszerkezete gyakorlatilag megegyezett a világháború előtti nyugat-magyarországi területek és kereskedelmi vonzáskörzeteik, Bécs és Graz legális áruforgalmi struktúrájával. A határvidék transznacionális gazdasági-kereskedelmi realitása egyszerűen felülírta az állam – határon túlnyúló kereskedelmet korlátozó – rendelkezéseit. A határvidék lakossága a határ átjárhatóságát kihasználva az állami tiltások miatt illegális feketekereskedelemmel igyekezett gazdasági helyzetén javítani. A magyar mezőgazdasági termékeket fogyasztó osztrák városi lakosság pedig abból profitált, hogy ha drágábban is, de volt mit ennie. Eközben a feketegazdaság fenntartásában egyre fokozatosabban szerepet kaptak a magyar oldal hatósági szerveinek tagjai is, akik akár saját anyagi helyzetük javítása okán többször is szemet hunytak a törvénybe ütköző csempészés felett.⁸⁰

Az illegális tevékenységek sikerességénél fontos tényező a titoktartás, illetve a „rosszakarók” előzetes információkiszívóztatása, ahogy ezt a következő példa is mutatja. 1917 februárjában két vagon hadiáru közé rejtve próbáltak meg ismeretlenek nagy mennyiségű élelmiszert – 2681 kg babot, 26 kg zsírt, 105 kg nullás lisztet, 31 kg darát és 20 kg mákot – ki-

Leleplezések a közigazgatási bizottságban. *Vasvármegye*, 36. sz. (1918. február 14.) 3.

⁸⁰ Sokszor a helyi közigazgatás szervei – falusi előljárók, jegyzők – is elmentmondásba kerültek a törvényi keretekkel, ami fokozta az ellenük irányuló gyanakvást. A helyi gazdatsadalommal való túlságos egybefonódásuk okán sokszor nem voltak képesek vagy valójában nem is akartak fellépni a gazdákkal szemben. A háború vége felé egyes minisztériumok és kormányhivatalok is felár ellenében szereztek be a megfelelő mennyiségű élelmiszert. Sőt, a városok többsége is csak törvénytelen áron tudott élelmiszert vásárolni, ahogy a legnagyobb vállalatok is sokszor folyamodtak illegális adásvételekhez. Emellett késlekedésük, szervezetlenségük és leterheltségük okán a hatósági közegek „sem álltak hivatásuk magaslatán”. MNL VaML IV.405.b./1419. Vas Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok (1872–1951). Közbiztonsági és rendőri ügyek (II. kűtfő) Felsőőr község előjárósága ellen liszt-gabona és cukor forgalmi visszaélés névtelen panasz és árdragító visszaélések megszüntetése érdekében szükséges intézkedések megtétele.; „A vármegye vezet...” Miniszteri leirat a csempészés ellen. *Vasvármegye*, 41. sz. (1918. február 20.) 2.; BÓDY Zsombor: I. m. 159., 165., 179.; Alexander WATSON: I. m. 352.

juttatni a Sárvár–Szombathely–Sopron-vasútvonalon keresztül Ausztriába. A rendőrség időben értesült róla, hogy a sárvári selyemgyár által Blumau Neurißhofba, egy alsó-ausztriai löporgyárnak katonai fuvarlevéllel és kísérőszemélyezettel küldött hadiáru szállításánál probléma lehet. A hatóságok már Szombathelyen feltartóztatták a vagonokat. Az élelmiszerek elkobzása után a katonai állomásparancsnokságon keresztül jelentést tettek a hadügyminiszternek, majd saját hatáskörben megkezdték a nyomozást a csempészek kilétének megállapítására.⁸¹

1917-ben a magyar közéleti nehézségek fokozódása miatt egyre nagyobb szükség volt a feketekereskedelem korlátozására. Ennek érdekében a csendőrsöket több helyen megerősítették, valamint új határrendőrségeket – Edeháza és Kőpatak mellett – is felállítottak.⁸² A leleplezett csempészkísérletek számát tekintve ezek az intézkedések nem bizonyultak elegendőnek. 1917–1918-ra a feketezés már olyan mértékűvé vált, hogy azt gyakorlatilag lehetetlen volt kordában tartani: az első világháború alatt az osztrák–magyar határ menti leleplezett és a *Vasvármegyében* közölt csempészesetek mintegy 75-80%-a ebben a két évben történt.

A csempészés társadalmi aspektusai és stratégiái

A háború második felének általános közellátási gondjai és negatív kilátásai kézzelfoghatóvá tették a közvélemény, különösen a hátországi férfi munkaerőt kiváltó nők számára a háború pusztító és egyben „üzleti” jellegét. A nők megváltozó szerepkörére a kortársak is felfigyeltek. A szociáldemokrata Kunfi Zsigmond

⁸¹ Leleplezett élelmiszercsempészés. *Vasvármegye*, 42. sz. (1917. február 22.) 2.; Leleplezett élelmiszercsempészés. *Köszeg és Vidéke*, 8. sz. (1917. február 2.) 3–4.

⁸² MNL VaML 405.b./1522. Vas Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok (1872–1951). Közbiztonsági és rendőri ügyek (II. kűtfő) Edeházai csendőrkülönmény elhelyezés és élelmezés szükségleti ellátásának biztosítása.; Megakadályozzák a csempészt. *Vasvármegye*, 200. sz. (1917. szeptember 2.) 6.; A csempészt ellen. *Vasvármegye*, 204. sz. (1917. szeptember 6.) 3.

szerint a háború megteremtette az új nő, az új asszonytípus mintáját, ezáltal társadalmi szempontból felértékelte a „női munkát”.⁸³ Kétségtelen, hogy a háború túléléséhez sokkal nagyobb szükség volt a nőkre, mint ahogy azt korábban gondolták volna.⁸⁴ A nőknek meg kellett tanulniuk elviselni a háború által rájuk rótt nehézségeket: a hátszágban egyedül maradván kellett családfenntartóvá válniuk, dolgozniuk, megélniük, a gyerekeket apa nélkül felnevelniük, sőt „saját belátásuk szerint cselekedni, dönteni üzleti ügyekben, ügyes-bajos dolgokban”.⁸⁵

A nők a háború kezdetén – főként az alsóbb társadalmi rétegekben – azonnal szembesültek az ellátási nehézségekkel, az árak emelkedésével, a fokozódó nélkülözéssel. A háború teremtette megélhetési viszonyok közepette egy család eltartásához nem volt elegendő az asszonyok munkával, legális úton szerzett jövedelme. Nem véletlen, hogy a statisztika alapján a nők „utolérték” a férfiakat a bűnözés terén.⁸⁶ A női bűnözés mértéke főként olyan bűncselekmények tekintetében nőtt meg, mint a lopás, a csalás, az üzérkedés és feketézés.⁸⁷

A *Vasvármegye* hasábjain ismertté vált háborús csempészadatok figyelembe véve megállapítható, hogy főként 1917-től az üzérkedéssel és feketézéssel 60-65%-ban nők foglalkoztak. Kihasználták például azt, hogy a hatóságoknak eleinte nem volt megfelelő női személyzete a testi motozáshoz. Így egyesek terhességet színélve a hasukra kötözték némi sajtot, vaját vagy lisztet, remélve, hogy elkerülik az ellenőrzést. Mások zsebeket varrtak az alsóneműjükbe, azokba rejtve az élelmiszereket, remélvén, hogy a háború szemérmertlensége addig nem megy el,

⁸³ ZALAI Katalin: Háborús nőügyek. In: KABA Eszter (szerk.): I. m. 260–261.

⁸⁴ Uo. 233.

⁸⁵ BUCHINGERNÉ LADÁNYI Szeréna: A munkásnőkről. A nőmozgalom jövőndője. *Népszava*, 302. sz. (1915. augusztus 28.) 2.

⁸⁶ A háború előtti évekhez viszonyítva 1916-ra a női felnőtt elítéltek száma már közel kétszeresére nőtt, miközben a férfiaké jelentősen csökkent (távol-létük, illetve a katonai bíróságok hatáskörébe tartozásuk miatt), így a felnőtt elítélteknek akkor már közel a fele (48%) nő volt. A *Magyar Birodalom bűn-ügyi statisztikája az 1909–1913. évekről*. Magyar Statisztikai Közlemények, 59. Budapest, 1919. V.

⁸⁷ Uo. VII.

hogyan ott is kutassanak.⁸⁸ 1917 őszén, a szombathelyi piacon a maximált árakkal való visszaélések megfékezésére már a hadba vonult rendőrök feleségei figyelték a piaci üzérkedőket, és ha figyelmeztetésük nem használt, az ügyet átadták a rendőrségnek.⁸⁹ Fél évvel később a nagymértékben elharapózott csempészes megakadályozása vagy legalábbis korlátozása végett a határrendőrségnél motozás céljából már nőket is alkalmaztak.⁹⁰

Az asszonyok hol magányosan, hol csoportosan, egy-egy alkalommal vagy rendszeresen, vidékre vagy Szombathelyre utazva folytatták illegális gazdasági tevékenységüket. A felvásárlások a néhány kilós mennyiségnél idővel nagyobb volument is érintettek. 1917. március végén gyanafalvai (jennersdorfi)⁹¹ asszonyok a „kultúrától távol eső” vend falvakban tucatjával vásároltak össze két szekérre való, összesen 12 960 tojást, melyet otthon ládába csomagoltak, hogy azt Fehringen át Grazba szállítsák. A pénzügyőrség tervükről értesülve, a Stájerországba vezető országutat még időben lezárta, így a szállítmányt feltartóztatták. A tojásokat elkobozták és a szentgottárdi szolgabíróságra vitték, ahol átadták közfogyasztás céljára. Az asszonyok ellen természetesen kihágási eljárás indult.⁹² 1917 októberében egy savanyúkúti (bad sauerbrunni) hadiözveggy és soproni társa 32 kg magyarborsot (örölt pirospaprika) igyekezett a szombathelyi vasútállomáson feladni, miközben

⁸⁸ Huszonhárom kiló liszt – egy női alsónadrágban. *Kőszeg és Vidéke*, 19. sz. (1918. május 12.) 3.

⁸⁹ Asszonyrendőrök működnek a szombathelyi piacon. *Kőszeg és Vidéke*, 38. sz. (1917. szeptember 23.) 3.

⁹⁰ Női határrendőrök. *Rábavidék*, 16. sz. (1918. április 21.) 3.

⁹¹ A gyanafalvai embereknek – a beszámolóik szerint – volt érzékük az adásvételhez. A *Vasvármegye* hasábjain „nagyobb üzletembernek tartották őket a főníciaiaknál”. Próbáltak kukoricahajat cigarettaként, almabort tokajiként eladni, ahogy a tökmagolaj literjét is 20-24 koronával mérték, ahogy fertőző korban szenvedő – olcsón vásárolt – marhákat is levágtak, és húsuikat engedély nélkül, drágán kínálták eladásra. MNL VaML IV.405.b./1420. Vas Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási Iratok (1872–1951). Közbiztonsági és rendőri ügyek (II. kütfő) Gyanafalvai lakos hússzállítók üzérkedéseiről névtelen feljelentés.

⁹² Tojásccsempészes Gyanafalván. *Vasvármegye*, 75. sz. (1917. április 1.) 3–4.

kereskedési engedélyük vajra és vegyes élelmiszerekre szolt.⁹³ 1918 első napjaiban Berger Ilona és Holczinger Ottilia osztrák illetőségű asszonyok kíséreltek meg a szombathelyi vasútállomáson 20 kg lúgkövet elrejtteni a hatóságok elől.⁹⁴ 1918. február közepén Bauer Henrikné egy zsák cukorsütemény mellett 92 kg lisztet próbált meg átjuttatni Ausztriába.⁹⁵ Nem sokkal később Holländer Józsefné szombathelyi lakos ellen indítottak kihágási eljárást, mert lakásán 46 tyúkot találtak, melyeket engedély nélkül vásárolt össze és akart Bécsbe eljuttatni.⁹⁶ Emellett próbálkoztak még asszonyok többek között 120 kg bab, 74 kg dió vagy 350 kg alma Ausztriába való feladásával is.

A női csempészség útvonalait meghatározta a vasúthálózat kiépítettsége is. 1918 januárjában öt büki asszony próbált meg leölt sertéseket, zsírszalonnát, baromfikat, lisztet, babot, krumpelit, tejet, túrót, vajat, tojást és egyéb élelmiszereket Sopronon keresztül egy német katonavonattal, a katonák szakaszaiba rejtőzve eljuttatni Ausztriába. A pályaudvari katonai parancsnokság beszámolója szerint az asszonyok egy szervezett csempésztársaság tagjaként különböző rafinériákkal már sok élelmiszert csempésztak ki. Az ügyben a határrendőrség bevonásával széleskörű vizsgálat indult.⁹⁷ 1918 júliusában szombathelyi asszonyokból összeverődött – ugyancsak hosszú ideje tevékenykedő – csempészbándát fogtak el, akiket egy bécsi asszony a májusi szombathelyi tartózkodása idején bujtott fel illegális gazdasági tevékenységre. Meghagyta, hogy Szombathelyen és környékén gyűjtsék össze az élelmiszereket, amelyeket majd ő továbbszállíthat Bécsbe. A beszerzett áruk gyűjtőhelyének az egyik „bandatag” szombathelyi lakását jelölték ki. Az asszonyok munkához láttak, csak hogy Szombathelyen nem volt elég felvásárolható áru, ezért a környéken folytatták a vásárlást. Felkeresték Vas vármegye német községeit, különösen Nagysároslak (Moschendorf) és vidékét, ahol – pénzt nem ki-

⁹³ Csempészet a vasúton. *Vasvármegye*, 237. sz. (1917. október 16.) 3.

⁹⁴ Elfogott lisztcsempészek. *Vasvármegye*, 4. sz. (1918. január 4.) 4.

⁹⁵ Elfogott notórius csempésznő. *Vasvármegye*, 40. sz. (1918. február 19.) 3.

⁹⁶ Lefoglalt tyúkok. *Vasvármegye*, 68. sz. (1918. március 23.) 3.

⁹⁷ Öt büki asszony. *Vasvármegye*, 17. sz. (1918. január 20.) 5.

mélve – mindent felvásároltak, amit csak tudtak.⁹⁸ A bécsi asszony bármekkora árat megadott az élelmiszerekért, amit nemcsak saját részre, hanem viszonteladásra is vásároltatott. A szombathelyi rendőrség idővel rajtaütött a csempészbándán, melynek tagjait elzárásra és 20-20 korona pénzbírságra ítélték. A „főcinkos megbízó” bécsi asszony, akinek a neve ismeretlen maradt a hatóságok előtt is, időben híret vette a nyomozásnak és megszökött.⁹⁹

A háború előrehaladtával a *Vasvármegye* hasábjain egyre többször adtak hírt notórius, visszaeső csempészekről is, akiknek az elfogásukkor, a további sikerek és busás haszon reményében, mindannyiszor „megérte” egy-egy büntetés megfizetése. Példa erre Krones Rajmund és Lichtenstein Lipót bécsi lakosok esete is. Őket 1917. március elején fogták el a szombathelyi vasútállomáson, amikor 50 kg szalonnát és zsírt próbáltak ki-csempészni Ausztriába. Ekkor az áruk elkobzása mellett fejenként háromnapi elzárásra és 25 korona pénzbírságra büntették őket. Alig telt el egy hét, újabb üzérkedésen kapták őket, ekkor 29 kg szalonnát és 6 kg töpörtyűt igyekeztek elrejteni a hatóságok elől. Mivel visszaesőkről volt szó, fejenként már húsnapi elzárást és 50 korona pénzbüntetést szabtak ki rájuk.¹⁰⁰ Krones Rajmund társaival együtt később is próbálkozott csempészéssel. 1918 szeptemberében egy Bécsbe tartó vasúti kocsí alá erősített két vashengerbe rejtve próbált 50 kg lisztet átjuttatni a határon.¹⁰¹

A javíthatatlan csempészek számát növelte Ther Jakabné szombathelyi lakos is. Therné, egy Bécsbe szállító asszonytársaság régóta megfigyelt tagjaként, 1917. október elején nagy,

⁹⁸ Az osztrák ügynökök megbízottjai a megrendelt – nagy mennyiségű, többnyire egyazon termékskálán mozgó – árucikkeket a kijelölt gyűjtőhely környéki kiskereskedelembe szerezték be. Általában háztól vagy a környező nagyobb községek üzleteiben vásároltak, hogy minél kisebb gyanút keltsenek és elkerüljék az áruhalmozás vádját.

⁹⁹ Nagyarányú csempészség Vasvármegyéből. Az ismeretlen bécsi asszony. *Vasvármegye*, 149. sz. (1918. július 4.) 2–3.

¹⁰⁰ Elítélt áldrágítók és élelmiszercsempészek. *Vasvármegye*, 52. sz. (1917. március 6.) 2.; Javíthatatlan áldrágítók és csempészek. *Vasvármegye*, 58. sz. (1917. március 13.) 3.

¹⁰¹ Furfangos csempész. *Vasvármegye*, 222. sz. (1918. szeptember 29.) 5.

elegáns úti kosárban próbált meg 27 kg lisztet a bécsi vonattal kicsempészni, amikor elfogták. Pár héttel később újabb 28 kg-os lisztszállítmány eljuttatásával próbálkozott. Neve legközelebb csak 1918 májusában bukkant fel újra a *Vasvármegye* hasábjain, amikor 10 kg lisztet igyekezett Bécsbe eljuttatni. Hiába állították elő, mert június elején megint illegális vállalkozásba fogott: újabb 10 kg lisztet próbált sikertelenül feladni a szombathelyi vasútállomáson, amiért ötnapi elzárást és 100 korona pénzbírságot szabtak ki rá.¹⁰² Ther Jakabnéhoz hasonlóan a notórius feketézők sorába állt Lóvy Gizella is, akit többször büntettek engedély nélküli szállításért. Lóvy próbálkozott 23 kg liszt és 3 kg szappan feladásával, majd nem sokkal később újabb 23 kg lisztet igyekezett eljuttatni az osztrák fővárosba. Szállítmányai nem érték cél, így a busás haszon helyett 60-70 koronás veszteséggel kellett számolnia.¹⁰³ Hozzájuk hasonlóan egy fiatalkorú edeházi (stubeni) lány is többször kísérelt meg csempészt. 1916-ban 15 000 tojást kísérelt meg átjuttatni Ausztriába, 1917 októberében pedig 34 kg vajjal igyekezett kijátszani a csendőröket.¹⁰⁴

Idővel a csempészek refinériái is sokat változtak. 1917. március végén egy ráborti (rauchwarti) familia próbálta illegális gazdasági tevékenységét „párnák közé” rejtteni. A család két zsák nullás lisztet akart a Stájerországba vezető burgóhegyi (burgaubergi) országúton kicsempészni. Megtévesztésképpen azt találták ki, hogy a kocsira, a liszt fölé ágyneműt, valamint pelyhes dunyhát pakolnak, és az esetleges igazoltatáskor arra hivatkoznak, hogy súlyos beteget szállítanak a hatzendorfi (Dél-Stájerország) orvoshoz. A mesterkedés nem hozott sikert, a

¹⁰² Lefogtak egy csempészasszonyt. *Vasvármegye*, 232. sz. (1917. október 10.) 3.; Megbüntetett lisztcsempészek. *Vasvármegye*, 246. sz. (1917. október 26.) 3.; Lisztcsempész szombathelyi asszony. *Vasvármegye*, 115. sz. (1918. május 23.) 3.; Lisztcsempészet. *Vasvármegye*, 127. sz. (1918. június 7.) 4.

¹⁰³ Lisztcsempészet. *Vasvármegye*, 238. sz. (1917. október 17.) 4.; Megbüntetett lisztcsempészek. *Vasvármegye*, 246. sz. (1917. október 26.) 3.

¹⁰⁴ Újabb csempészési kísérlet. *Vasvármegye*, 241. sz. (1917. október 20.) 3.

lisztet a csendőrség elkobozta, a családot pedig a szentgotthárdi szolgabíróságra kísérte.¹⁰⁵

1917 szeptemberében Szentelek (Stegersbach) környékén egy stájer paraszt akarta hasonló módon félrevezetni a hatóságot. A gazda nem szokványos módját választotta a szállításnak, lévén, hogy egy eleven, összekötözött borjút és több mázsa búzát koporsóba rejtve próbált kicsempészni.¹⁰⁶ 1918 márciusában ismeretlenek kísérelték meg a Nagykanizsa felől, Szombathelyen keresztül érkező vonattal egy leölt sertés háromnegyed részét Bécsbe juttatni. A húst egy harmadik osztályú vasúti kocsi alá kötözve találták meg.¹⁰⁷ 1918 áprilisában babcsempész jegyzizsgálót füleltek le a hatóságok a szombathelyi pályaudvaron. Buváry József főkalauz 23 kg babot helyezett a Bécsbe induló vonat teherfékére, amit végül az ellenőrök elkoboztak, és megindították ellene az eljárást. Buváry azzal védekezett, hogy a babot árucsere céljából a soproni vasúti jóléti bizottsághoz akarta eljuttatni. Tettéért kétnapi elzárásra és 50 korona megfizetésére büntették.¹⁰⁸ 1918 októberében a nagykanizsai vasúti alkalmazottak az osztkői vasúti személyzet segítségével akartak hasábfá közé, illetve annak helyébe rejtve 21 zsák gabonát kicsempészni. A szombathelyi rendőrség bizalmas értesülés alapján meggátolta ezen üzérkedést is. A nyomozás kiderítette, hogy a „faküldemény”, melyet a horvátországi Cabuluból egy fakereskedőcég indított el, a Bécs melletti Inzersdorfbba tartott volna.¹⁰⁹

Néha a véletlennek is szerepe volt abban, hogy fény derülhetett egy-egy nagyobb volumenű csempészetre. 1918 márciusá-

¹⁰⁵ A pénzügyőri járőr az országúton – lévén a zsák útközben kiszakadt – egy fehér sávra lett figyelmes, és a nyomot követve bukkant a nagy mennyiségű liszt forrására. Lásd: Lisztcsempészés ágyban, párnák között. *Vasvármegye*, 71. sz. (1917. március 28.) 3.; Nagybeteg lisztes zsák. *Kőszeg és Vidéke*, 13. sz. (1917. április 1.) 4.

¹⁰⁶ Két koporsó. Csempészet a határon. *Vasvármegye*, 213. sz. (1917. szeptember 18.) 2.

¹⁰⁷ Sertéscsempész a vasúti kocsi alatt. *Vasvármegye*, 54. sz. (1918. március 7.) 3.

¹⁰⁸ Babcsempész kalauz. *Vasvármegye*, 84. sz. (1918. április 13.) 4.; Bab a vasúti féken. *Vasvármegye*, 95. sz. (1918. április 27.) 4.

¹⁰⁹ Gabona a hasábfá alatt. *Vasvármegye*, 241. sz. (1918. október 22.) 4.; Gabona a fa alatt. *Vasvármegye*, 243. sz. (1918. október 24.) 4.

ban Krausz Simon, mórági – Tolna vármegyei (!) – kereskedő egy osztrák cég számára adott fel 12 hordó bort és 2 hordó sörpálinkát. A szombathelyi állomáson az árukat szállító vagon ideiglenesen mellékvágányra tolták. A veszteglés alatt a vonatkísérők feltörték a kocsit és megcsapolták a hordókat, majd az elindítás előtt jelentették az állomásfőnökségnek a vagon ismeretlenek általi feltörését. A rendőrség azonnal nyomozásba kezdett, és a hordók között 71 kg lisztre, 49 kg babra, 9 kg mákra és 85 kg burgonyára bukkant, miközben bortolvajlás és csempészet vádjában megindították a kihágási eljárást.¹¹⁰

Előfordult, hogy a szállítási igazolványokkal való trükközés sült el balul, ahogy ez 1917 novemberében Leitgeb Mária siklósvi (sigleői) tojás- és vajkereskedővel történt. Leitgeb 400 tojást és 12 kg vajat, melyet a felsőőri (oberwarti) járásból szerzett be, igyekezett elmondása szerint Savanyúkútra (Bad Sauerbrunn), valójában Bécsbe eljuttatni. A szállítmány elkobzásakor Leitgeb azt vallotta, hogy neki ugyan van szállítási igazolványa, de azt meghosszabbítás végett visszaküldte Felsőőrrre, mert annak egyhavi engedélyezési tartama lejárt. A rendőrség ennek kapcsán nyomozásba kezdett, amikor is újabb visszaélést állapítottak meg. Kiderült, hogy az igazolvány valójában egy hónapon belüli egyszeri szállításra szólt, miközben Leitgeb hetente szállította ki a fenti mennyiséget, anélkül, hogy az igazolványt egyszer is leadta volna. Végül 100 korona pénzbüntetést szabtak ki rá.¹¹¹ Az eset jól mutatja a határrendészet adminisztrációs hiátusait is: a szállítási igazolványok rendelet szerinti „önbevétele” vagy az ellenőrző közegek anomáliái a kelletnél több teret biztosítottak az igazolványokkal való trükközésnek.

A csempészesetek számának gyarapodását látva megállapítható, hogy 1918-ban már napi szinten tucatjával kellett a hatóságoknak kihágási eljárást indítaniuk üzérkedők és feketézők ellen. A háború utolsó évére egyre több katona is csatlakozott a csempészek csoportjaihoz, akiknek ügyét rendszerint a polgári

¹¹⁰ Borlopás által felfedezett élelmiszercsempész. *Vasvármegye*, 68. sz. (1918. március 23.) 3.

¹¹¹ Visszaélés a szállítási igazolvánnyal. *Vasvármegye*, 269. sz. (1917. november 23.) 3.

helyett a katonai hatóságokhoz utalták.¹¹² A frontról hazatért katonák egyre inkább bekapcsolódtak az addig jórészt helyi, civil lakosság részvételével zajló csempészségbe, ami azt is jelentette, hogy a front „erőszakkultúrája” bizonyos szinten a határ menti mindennapok részévé vált.¹¹³ A fegyveres csempészbándák tetteleges szembeszállása a kötelességüket teljesítő csendőrökkel ugyanis a csempészet új dimenzióit nyitotta meg.¹¹⁴

Összefoglalás

A 20. század elején Vas vármegye gazdasági és társadalmi orientációját főként a Stájerországgal és Alsó-Ausztriával való szomszédsága határozta meg. E transznacionális, határon átnyúló összefonódások az intenzív nyugati irányú térszerkezeti, mikroökonómiai és vasúti összeköttetéseknek köszönhetően már a 19. század végére megszilárdultak. Nyugat-Magyarország a háború előestéjén fontos szerepet játszott az osztrák birodalomrész keleti felének élelmiszer-ellátásában, ami a háborús években még inkább fokozódott. A határtérség tranzitforgalmát ugyan csak részben bonyolította le Vas vármegye, a vasúti csomópontoknak – Szombathely, Kőszeg, Szentgotthárd, Kőrmend – mégis számottevő szerep jutott a magyar agrártermékek Ausztriába irányított exportjában. E kistérségi piaci központok továbbá elosztópontként is működtek a külföldi piacok iparcikkeinek hazai importja, forgalmazása és értékesítése terén. Mindez azt jelentette, hogy a határtérség regionális

¹¹² Ruha helyett élelmiszer. *Vasvármegye*, 86. sz. (1917. április 15.) 5.; Csempész katona. *Vasvármegye*, 58. sz. (1918. március 12.) 4.; Vaj- és cucorcsempészet. *Vasvármegye*, 92. sz. (1918. április 23.) 3.; Lisztcssempészet. *Vasvármegye*, 129. sz. (1918. június 9.) 5.; Zsircsempész katona. *Vasvármegye*, 132. sz. (1918. június 13.) 4.; Elfogott csempész. *Vasvármegye*, 189. sz. (1918. augusztus 22.) 4.; Elfogott csempészek. *Vasvármegye*, 225. sz. (1918. október 3.) 3.

¹¹³ MURBER Ibolya: I. m. 196.

¹¹⁴ Harc a csempészekkel. Megtámadott határőrség. Betörés Órálláson. *Vasvármegye*, 65. sz. (1918. március 20.) 2.; Harc a csempészekkel. A csempészek védelmezői. *Vasvármegye*, 66. sz. (1918. március 21.) 2–3.; Lövöldözés a határon. *Vasvármegye*, 218. sz. (1918. szeptember 25.) 3.

gazdasági kötelékei nem voltak alárendelve a két birodalomrészhöz közöti politikai, közigazgatási (nemzeti) határok el- és leválasztó jellegének. A helyi agrárkereskedő réteg, miután felismerte az ausztriai piac támasztotta rendkívül jövedelmező keresletet, reagált rá, és a mindenkori körülményekhez alkalmazkodva legális, illetve illegális kereskedelem útján kielégítette azt.¹¹⁵

1914-től a háborús hátország a hadigazdaság nehézkes működése okán valóságos fogyasztói hadszínterré vált, ahol az ennivaló ritka és drága kincs lett.¹¹⁶ Az élelmiszerek az ürességtől kongó üzletek helyett illegális utakon váltak beszerezhetővé, ami a feketepiac kibontakozásához vezetett. A háború előrehaladtával egyre fokozódó állami élelmiszer-ellátási nehézségek miatt Kelet-Ausztria lakossága számára létszükségletté vált a Magyarországról érkező csempészárukhoz való hozzájutás. Az Ausztriába irányuló intenzív feketekereskedelem életre hívásában és felszínen tartásában fontos szerepe volt az osztrák-magyar határtérség közel fél évszázados, hatékonyan működő interregionális kereskedelmi-gazdasági struktúráinak, kapcsolati hálóinak, valamint a hadigazdaság által felfokozott komparatív előnyök kihasználásának. A feketézés a határsávban élők számára az addig szervesen egymásra utalt országrészek közötti szoros gazdasági kapcsolatok illegális eszközökkel való folytatását, illetve a határ teremtette korlátozott körülmények között való nyereséges továbbélését jelentette. A nyugati határvidék csempészei a szomszédos osztrák városok fogyasztásában – a súlyos élelmiszer-ellátási nehézségek, a nagymértékű árkülönbség és a határőrizet viszonylagos gyengesége miatt – hosszú évekre biztosították rentábilis felvevőpiacukat.

A csempészek viszonteladásra szánt készletei között leginkább alapvető élelmiszerek szerepeltek. A határon átcsempésztett termékek palettája idővel egyre bővült és az áruk mennyisége is emelkedett. Egyre szélesebb társadalmi rétegek – nagy- és kisbirtokosok, kereskedők, iparosok, élelmes hadiasszonyok – látták meg az üzérkedésben a túlélés mellett, a megélhetési és profittermelő forrást. A kormányzat és a törvényhatóságok által

¹¹⁵ HORVÁTH Gergely Krisztián: I. m. 493.

¹¹⁶ Alexander WATSON: I. m. 345–347., 364.

sok esetben tűzoltás jelleggel életbe léptetett intézkedések sem méreteikben, sem szervezettségükben nem tudtak lépést tartani a csempészs jelentette gazdasági kihívásokkal.

A nyugati határsáv lakossága leginkább 1916-tól használta ki az állami rendelkezések adminisztratív útvesztőiből és a határellenőrzések technikai elégtelenségeiből adódó lehetőségeket. Az első világháború alatt a Vas vármegyei lapok tudósításai több száz illegális gazdasági tevékenységgel foglalkozó esetet hoztak nyilvánosságra. A hatósági közegek jelentései alapján 1918 februárjára a csempészs – más határszéli megyékkel összehasonlítva – e vármegyében vált a legintenzívebbé.¹¹⁷ Egy 1921. januári cikk szerint Nyugat-Magyarország teljes területén 1918. január 1. és október 31. között körülbelül 60 000 leplezett csempészeset történt, melyek legfeljebb csak 20%-át tették ki a tényleges üzérkedésnek.¹¹⁸ E számok a háború végével sem csökkentek,¹¹⁹ a feketézés még az 1920-as évek közepén, az osztrák–magyar legális kereskedelmi kapcsolatok normalizálásáig jövedelmező üzletnek számított.¹²⁰

¹¹⁷ „A vármegye vezet...” Miniszteri leirat a csempészs ellen. *Vasvármegye*, 41. sz. (1918. február 20.) 2.; Csempészs Vas megyében. *Rábavidék*, 8. sz. (1918. február 24.) 2–3.

¹¹⁸ Dunántúl gazdasága veszedelemben. *Vasvármegye*, 12. sz. (1921. január 16.) 3–4.

¹¹⁹ Mít koboztak el 3 hó alatt a csempészekről? *Vasvármegye*, 34. sz. (1922. február 11.) 4.; Szomorú statisztika 1922-ből. A csempészek munkája. *Vasvármegye*, 41. sz. (1923. február 21.) 4.; Nagyarányú csempészs folyik a határon. *Vasvármegye*, 61. sz. (1923. március 16.) 3.; Nem csökken a csempészet. *Vasvármegye*, 157. sz. (1923. július 14.) 3.; Virul a csempészet Nyugat-Magyarországon. *Vasvármegye*, 239. sz. (1924. október 18.) 4.

¹²⁰ A háborút követően számos tényező akadályozta az állami szabályozások felfüggesztését, például a korona gyengesége, a gabonahiány, az antant-blokád miatti import lehetetlensége, a gazdák felhalmozási politikája és az értékesítési érdekellentétek. Ráadásul a szabad forgalomra való visszatérés a piac elszabadulását, vagyis a feketepiaci árak legalizálását jelentette volna. Így a kormányzat rákényszerült a kötött gazdálkodás időleges fenntartására, amelyek ellenhatásaként a feketepiac, a csempészet továbbra is komoly nyereséggel kecsegtető üzlet maradt. A szomszédos országokban például a gabona hivatalos ára többszöröse volt a hazainak: 1920-ban az itthon 2 koronás kenyérliszt Ausztriában a harmincszorosát is érthette. Bódy Zsombor: I. m. 175–176., 187–188., 191–193.